

Viola Parente-Čapková

Kirjallisuudentutkimuksen asema saamentutkimuksessa ennen ja nyt – Keskustelua Veli-Pekka Lehtolan kanssa

Viola Parente-Čapková: Kuten kaikkia kansallisten tai etnisten ryhmien kirjallisuuksia, myös saamelaiskirjallisuutta on vaikea määritellä – kieleen perustuva määritelmä on yksi mahdollinen, mutta sekin tuottaa ongelmia.

Veli-Pekka Lehtola: Kielimuuri on ollut saamelaiskirjallisuuden isona ongelmana – sen voi todeta esimerkiksi

Kuva: Minna Rasmus

vertaamalla saamelaiskirjallisuutta USA:n natiivikirjallisuuteen, joka on voimisaan, koska se kirjoitetaan englanniksi. Saamelaiskirjallisuutta kirjoitetaan useammalla kielellä, mutta vaikka Ruotsissa ja Norjassa sitä kirjoitetaan yleensä ruotsiksi tai norjaksi, saamenkielisyys on ollut tärkeä tekijä, samoin kuin tietysti tekijän saamelaisuus.

Saamelaistaiteella on usein ollut tavoitteena jonkunlainen kaksoiskommunikaatio: toisaalta sen pitää puhutella saamelaisia, toisaalta myös ulkopuolisia. Sillä rakennetaan omaa identiteettiä ja toisaalta kommunikoidaan ulkopuolisen maailman kanssa ja tietenkin kilpaillaan rahoituksesta. Kirjallisuus on kieltä ja niille, jotka eivät sitä osaa, täytyy sitten kääntää.

V P-Č: Kun puhutaan saamelaisista ja saamelaiskirjallisuudesta sekä pohjoismaisella että kansainvälisellä foorumilla, todetaan usein, että saamelaisia asuu neljän valtion alueella. Venäjän saamelaisista ja heidän taiteestaan ja kirjallisuudestaan kuullaan kuitenkin paljon vähemmän kuin Pohjoismaissa asuvien, osittain pohjoismaiden kielillä kirjoittavien saamelaiskirjailijoiden tuotannosta.

V-P L: Se on ihan totta, siellä on taas toisenlainen kielimuuri ja muualla asuviin saamelaiskirjailijoihin verrattuna Venäjällä asuvien saamelaiskirjailijoiden tuotanto on jäänyt aika lailla näkymättömäksi. Mutta kielitilanne on monimutkainen muutenkin: kun puhutaan saamen kielestä, täytyy muistaa, että pohjoissaamen – jolla on eniten puhujia – lisäksi on myös inarin ja koltan saame, eteläsaame...

V P-Č: Sinä itse aloitit akateemisen urasi kirjallisuudentutkijana. Kuten monessa muussa identiteettipolitiikkaan kytkeytyvässä emansipaatioliikkeessä, myös saamelaisliikkeessä oli 1960-, 1970- ja vielä 1980-luvulla kirjallisuus hyvin keskeisenä taiteen ja poliittisen taistelun muotona.

V-P L: Kirjallisuus oli tärkeää 70-luvun etnopolitiisessa vaiheessa, ja kirjallisuuden keskeisyys näkyi tutkimuksessakin. Innostus suuntautui yhteisen ”saamelaisuuden” rakentamiseen, kirjailijat jaksoivat tehdä, ja 80-luvulla haaveiltiin siitä, että silloin nopeaan tahtiin syntyvä kirjallisuus synnyttää lukevaa yleisöä, jolle voi kirjoittaa. Ehdotin tämän lukevan yleisön kasvattamiseksi kioskirjallisuuden tekemistä, mutta kirjailijat moittivat, että haluat siis tuoda kioskirjallisuuden ongelmat meillekin. Väitin, että siinä vaiheessa kun kioskirjallisuus on saamelaisille ongelma, silloin ollaan hyvässä tilanteessa, koska se tarkoittaa, että ihmisiä on totutettu lukemaan saameksi.

70-luvulla, ”kansallisvaiheen” aikana suurin osa saamelaiskirjallisuutta oli runoutta. Sitten tuli proosakirjallisuuden vaihe, joka keskittyi lähes täysin romaaneihin. 80-luvulla mietittiin, miksi saamelaiskirjailijat kirjoittavat niin vähän novelleja, kun tarinoiden kertomisella on niin vahva perinne saamelaiskirjallisuudessa. Muistan keskustelleeni Kerttu Vuolabin kanssa siitä, että hänen sukupolvensa saamelaiskirjailijat Suomessa kävivät suomalaiskoulun, jossa he oppivat, että ”oikea laji” on romaani. Vuolab nimitti ”ainekirjoitustyyliksi” sitä aika ryppyotsaista ja vähän kuin virallista kirjoittamisen tapaa, josta saamelaiskirjailijoidenkin on vaikea päästä irti.

Yksi mahdollinen selitys sille, että Suomen puolelta on tullut niin paljon saamenkielisiä kirjailijoita, voi olla se, että suomi ja saame ovat paljon lähempänä toisiaan kuin norja tai ruotsi ja saame. Saamen kielellä kirjoittaminen oli Suomessa koulun käyneille saamelaisille helpompaa kuin Norjassa ja Ruotsissa, missä kynns ruveta kirjoittamaan saameksi oli korkeampi; siellä on taas kirjoitettu enemmän saamelaisromaneja valtaväestön, varsinkin norjan kielellä.

Proosakirjallisuus on kuitenkin vähentynyt kovasti 2000-luvulla. Saamelaiskirjallisuuteen ovat aina kuuluneet kustannusongelmat, mutta aiemmin ne pystyttiin ylittämään, koska innostus oli kova. Romaanien kirjoittaminen vaatii pitkäaikaista sitoutumista, ja 2000-luvulla turhautuneisuus korostui entisestään; vanhempi polvi oli väistymässä, ja nuoret siirtyivät muille aloille ja muihin lajeihin. Nykyisin taas dominoi lyriikka, ikään kuin saamelaiskirjallisuus olisi palaamassa juurilleen; lisäksi Venäjän puolella on ollut kiinnostavia runoilijoita jo pitkään.

V P-Č: Samoin kuin saamelaiskirjallisuudella oli muutama vuosikymmen sitten tärkeä asema saamelaistaitteessa ja -kulttuurissa, myös kirjallisuudentutkimuksella oli pitkään

näkyvä rooli saamentutkimuksessa. Sen jälkeen tilanne on muuttunut. Miten ja miksi tämä kehitys on tapahtunut ja millä tavalla olet hyödyntänyt kirjallisuudentutkimusta viimeaikaisessa tutkimuksessasi?

V-P L: On luonnollista, että saamelaiskirjallisuuden keskeisyys 1900-luvun jälkipuoliskolla näkyi myös tutkimuksessa; 1980-luvulla oli toki saamentutkimuksen keskiössä kirjallisuudentutkimus. Voi sanoa, että monet sukupolveni saamelaistutkijat olivat kirjallisuudentutkijoita: Harald Gaski, Vuokko Hirvonen, Rauna Kuokkanen, Trygve Solbakk... Heistä vain Harald Gaski on pysynyt kirjallisuudentutkimuksen parissa; Vuokko Hirvonen tutkii nyt ennen kaikkea koulutuksen historiaa, Rauna Kuokkanen alkuperäiskansojen oikeuksia. Itse siirryin enemmän aatehistorian ja historian puolelle. Väitöskirjani *Rajamaan identiteetti* oli tämän alkuvaiheen jonkunlainen huipennus.

Mutta vaikka myöhemmin rupesin tekemään enemmän historiallista tutkimusta, olen samalla tutkinut representaatioita ja diskursseja, missä kirjallisuuden- tai laajemmin kulttuurintutkimuksesta oli hyvin paljon hyötyä. Kirjassani *Saamelaiset suomalaiset* tutkin, millä tavalla saamelaiskuva on muotoutunut, miten virkamiehet omaksuivat populaarien representaatioiden kuvan ja miten se näkyy saamelaispolitiikassa. Minulla on ollut sellainen saidilainen ja marxilainenkin lähtökohta, olen ollut kiinnostunut siitä, miten representaatiot vaikuttavat yhteiskunnallisessa toiminnassa. En jaksakaan olla puhtaasti teoreettinen, teorit kiinnostavat minua aina suhteessa johonkin. Saamelaisessa yhteisössä toimiminen tarkoittaa yhteyttä käytäntöön, sen takia siirryin historian- tutkimukseen, joka tuntui konkreettisemmalta. Kirjallisuudentutkimuksesta omaksuttu kiinnostus kuviin ja representaatioihin on kuitenkin säilynyt ja näkyy laajemminkin: kirjallisuuden lisäksi olen laajentanut muihin taiteen lajeihin, kuten saamelaisteatteriin ja kuvalliseen ilmaisuun, joissa myöskin on kyse esittämisestä.

Kirjallisuudentutkimuksellinen koulutus on minulla toiminut vankkana pohjana, jolle on voinut rakentaa ja joka on mahdollistanut johdonmukaisen fokuksen. Representaatio- ja vaikka imagologiatutkimuksen taustan ansiosta olen omasta mielestäni pystynyt tuomaan historiantutkimukseen dynaamisen näkökulman. Monesti kun historiantutkimuksessa puhutaan stereotyyppioista, itse tutkimuskin voi muuttua stereotyyppiseksi; kirjallisuudentutkimustaustani on mahdollistanut dynaamisemman otteen.

V P-Č: Mikä on kirjallisuudentutkimuksen asema saamentutkimuksessa nykyään?

V-P L: Kirjallisuuden käsite tuntuu olevan liian kapea saamelaiskirjallisuudelle. Esimerkiksi Harald Gaski edustaa ajatusta, että saamelaiskirjallisuutta tutkiessa ei pitäisi tutkia

vain perinteisiä kirjallisia lajeja, vaan ymmärtää kirjallisuuden käsite paljon laajemmin. Monet saamelastaiteilijat toimivat monella alalla – toisaalta se johtuu saamelastaiteen luonteesta, jossa ryhmän pienuuden takia taiteenalat limittyvät, ja tullakseen toimeen taiteilijoiden on hyvä toimia monella kentällä. Hyvä esimerkki tästä on Niillas Holmberg, joka on tunnettu runoilijana, mutta myös laulun tekijänä ja näyttelijänä. Ja tunnetuin esimerkki saattaa olla Nils-Aslak Valkeapää, joka oli pohjimmiltaan synesteettinen luonne: hän näki kuvat sävelinä, sanat kuvina...

1970- ja vielä 1980-luvun etnopolitiisessa vaiheessa taiteet olivat kietoutuneita yhteen. Saamelainen kuvataide oli vasta nousemassa, teatteri kehittymässä, eikä niiden alojen tutkijoita ollut vielä silloin mukana saamentutkimuksessa. Sen sijaan kirjallisuus kukoisti silloin ja kirjallisuudentutkijoita oli mukana; oli siis luonnollista, että kirjallisuudentutkimus oli silloin hyvin keskeistä. Tutkimuksessa hyödynnettiin paljon representaatioajattelua, vaikka samalla jo silloin tuntui siltä, että puhtaasti kirjallisuudentutkimuksellinen ote on liian kapea.

1990-luvulta lähtien saamelastaide on muuttunut. Jokainen ala on ruvennut toimimaan omalta pohjaltaan. Yhteiskunnan kentät ovat eriytyneet toisistaan myös saamelaisten maailmassa. Se poliittinen diskurssi, joka yhdisti aiemmin saamelaisliikettä, on jäänyt enemmän taka-alalle. Niinpä esimerkiksi saamelaisradio toimii nykyisin paljon laajemmalta pohjalta kuin saamelaispolitiikan ehdoin. Sama koskee taiteita. Koska repertuaarit laajenivat, oli selvää, ettei saamelaisen nykyaiteen tutkija voi hallita kaikkea. Tässä uudessa vaiheessa sektoriajattelu voi tulla uudella tavalla ja uudessa kontekstissa ajankohtaiseksi. Saamelaisten omaa kirjallisuudentutkimusta – kuten muutakin saamelaisten omaa taiteentutkimusta – on vähän, mutta tällä hetkellä on kyllä ei-saamelaisia tutkijoita, jotka ovat erikoistuneet erillisiin sektoreihin: esimerkiksi Tuija Hautala-Hirvioja tutkii saamelaista kuvataidetta, Kaisa Ahvenjärvi runoutta. On tärkeää, että saamelastaiteita tutkitaan erityisalojen mukaisesti, mutta tietysti myös laajempi saamelaisdiskurssin ymmärtäminen on tärkeää.

V P-Č: Giellagas-instituutin opiskelijoiden intresseissä näkyy, että he suosivat muita kuin kirjallisuudentutkimuksellisia tutkimusaiheita. Mitä opiskelijanne valitsevat useimmiten tutkimusaiheiksi?

V-P L: Erityisesti saamelaiset opiskelijat näyttävät sisäistäneen alkupe räiskansatutkimukseen liittyvän näkemyksen, että tutkimuksen tulisi hyödyttää saamelaista yhteiskuntaa. Niinpä tutkimusaiheina ovat usein kielen elvyttämiseen, saamenkielisiin päiväkoteihin, saamelaisten oikeuksiin liittyvät aiheet. Ehkä turhaankin vierastetaan esimerkiksi historiaan tai taiteentutkimukseen liittyviä aiheita, ikään kuin ne eivät olisi yhteiskunnallisesti tärkeitä.

V P-Č: Onko jako saamelaistutkijoihin ja saamelaisyhteisön ulkopuolisiin tutkijoihin ajankohtainen ja jos on, niin millä tavalla? Millä tavalla nykyään keskustellaan tähän problematiikkaan liittyvistä eettisistä kysymyksistä?

V-P L: Nyt ei enää ole sellaista ilmapiiriä, ettei ulkopuolinen voisi tutkia saamelaisuutta tai saamelaistaidetta ja -kirjallisuutta. Ylipäätään saamelaisilla ja ei-saamelaisilla tutkijoilla on omat kysymyksenasettelunsa, omat tutkimusintressinsä. Saamelaisten intressit liittyvät oman yhteiskunnan rakentamiseen, ulkopuolisilla tutkijoilla on omat kiinnostuksen kohteensa, jotka liittyvät esimerkiksi valtaväestöjen ja vähemmistöjen suhteisiin. Keskustelua käydään lähinnä siitä, miten nämä sopeutuvat keskenään. Olennaisin kysymys on pitkään ollut pidetäänkö myös saamelaisten tuottamaa tietoa arvossa. Aikaisemmin kun tutkittiin esimerkiksi maanomistukseen liittyviä asioita, luotettiin Suomessa automaattisesti enemmän suomalaisten tuottamaan tietoon, vaikka Saamelaiskäräjät teettivät omia tutkimuksiaan. Niitä pidettiin puolueellisina, kun taas suomalaisten (Suomen oikeusministeriön) oman tutkimusprojektin ajateltiin olevan puolueeton.

Joskus saamelaisia voi ihmetyttää, kun ulkopuolinen tutkija lähtee vieraista kysymyksenasetteluista tai tekee saamelaisille täysin vieraita päätelmiä. Sellaisissa tilanteissa asia voi olla edelleenkin sensitiivinen, ja vanhat stereotyyppit, kuten ”ulkopuoliset eivät pysty meitä ymmärtämään”, heräävät henkiin, eettiset kysymykset nousevat pinnalle. Vuonna 1973 perustetun Saamelaisinstituutin tutkija Alf Isak Keskitalo puhui seuraavana vuonna Tromssassa asymmetrisyydestä saamentutkimuksessa: hän valitti, että oli liikaa ei-saamelaisia ja liian vähän saamelaisia tutkijoita, mikä vaikutti kysymyksenasetteluihin. Itse totesin omassa professoriesitelmässäni vuonna 2005, että vaikka on kulu-
nut vuosikymmeniä, tilanne ei ole paljon muuttunut. Keskitalon idealistinen ajatus, että koko tutkimus ”saamelaistuisi”, ei ole toteutunut, ja tuskin se toteutuukaan: tuo perusasymmetria tulee tuskin muuttumaan.

Alkuperäiskansoja koskevasta tutkimuksesta nouseva ajatus, että ”objektin”, tutkimuskohteen, pitää päästä vaikuttamaan tutkimusasetelmiin, on edelleenkin ajankohtainen, samoin kuin vaatimus, että tiedon pitää palautua yhteisöön, tulla arvioitavaksi, käytettäväksi ja hyödynnettäväksi. Sen takia on tärkeää, että apurahajärjestelmissä olisi saamelaisia mukana arvioimassa saamentutkimuksen piiriin kuuluvia hakemuksia ja tutkimuksen tuloksia. Saamentutkimusta tuetaan varsin hyvin nykyään, vaikkakin asymmetrisyys tulee muun muassa siitä, että saamelaisia on tutkijoina huomattavasti vähemmän. Meillä on kyllä nyt Oulun ja Lapin yliopistojen yhteinen projekti ”Domestication of Indigenous Discourses”, jossa valtaosa tohtorikoulutettavista on saamelaisia. Saamelaisilla on pienemmät mahdollisuudet, koska heillä on pienempi tutkijarepertuaari. Saamelaisilla ei ole

varsinaista tiedepolitiikkaa, vaan koordinointi tapahtuu korkeakouluissa ja yliopistoissa, joten se on välttämättä sirpaleista. On hienoa, että saamentutkimuksessa on pitkään ollut vapautta, mutta myös yleisempiä strategioita on tarpeen suunnitella.

V P-Č: Suuret kiitokset haastattelusta!

Oulussa, Giellagas-instituutissa 10. maaliskuuta 2015

Veli-Pekka Lehtola on saamelaisen kulttuurin professori vuonna 2001 Oulun yliopistoon perustetussa Giellagas-instituutissa, jossa tutkitaan ja opetetaan saamen kieltä ja saamelaista kulttuuria. Instituutilla on valtakunnallinen vastuu saamen kielen ja saamelaisen kulttuurin ylimmästä opetuksesta ja tutkimuksesta Suomessa. Lehtolan väitöskirja Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa (SKS, 1997) oli ensimmäinen laaja tutkimus Lapin-kirjallisuuden klassikoista Arvi Järventauksesta Samuli Paulaharjun kautta E. N. Manniseen. Sen jälkeen Lehtola on julkaissut kymmeniä kirjoja ja artikkeleita. Hänen tutkimusintressejään on ollut mm. saamelaiskuvan kehitys, Saamenmaan, erityisesti Inarin historia, saamelaisten nykytaitteet ja saamelaisten ja suomalaisten suhteet 1900-luvun alkupuoliskolla. Viimeksi mainittua hän on tutkinut varsinkin palkitussa teoksessaan Saamelaiset suomalaiset – kohtaamisia 1896–1953 (SKS, 2012). Veli-Pekka Lehtolan työhön on kuulunut myös julkisia tehtäviä ja saamelaisten oikeuksien edistämistä. Tällä hetkellä Lehtola johtaa Oulun ja Lapin yliopiston Suomen akatemian rahoittamaa tutkimusprojektia Domestication of Indigenous Discourses? Processes of Constructing Political Subjects in Sápmi (2015–2018).